

Gmach Poczty Głównej w Lublinie w okresie dwudziestolecia międzywojennego

Elżbieta Błotnicka-Mazur

Budynek lubelskiej poczty został wzniesiony w 1861 roku przy Krakowskim Przedmieściu jako dwupiętrowa kamienica nakryta dwuspadowym dachem z wejściem głównym na osi środkowej, bramą wjazdową na podwórze we wschodniej części fasady i dodatkowo wyposażony w stajnie zlokalizowane na tyłach posesji.¹

Zasadnicze zmiany dotyczące wnętrza, lecz przede wszystkim zewnętrznej bryły gmachu – nie licząc drobnej kosmetyki z 1921 roku w postaci usunięcia balkonów na piętrach i schodków na parterze przy wejściu do budynku, która raczej mało korzystnie wpłynęła na wygląd fasady² – nastąpiły po jego przebudowie i rozbudowie według projektu lubelskich architektów Jerzego Siennickiego³ i Bohdana Kelles-Krauzego⁴. Miały one bezpośredni związek ze zniszczeniami dachu i drugiego piętra, jakie nastąpiły w wyniku pożaru w lipcu 1923 roku⁵. Zewnętrzna szata architektoniczna, którą poczta uzyskała w wyniku tych działań w latach 1923-1924, w zasadzie przetrwała do dzisiaj w niezmienionej formie.

Na planie sytuacyjnym nieruchomości przy ul. Krakowskie Przedmieście 50 z 1924 roku,

oprócz głównego budynku, stanowiącego siedzibę poczty, zostały również uwzględnione dwie piętrowe oficyny, parterowy budynek, składy oraz ubikacje, z wjazdem na podwórze, tak jak dotychczas, w narożniku ulicy Kołłątaja⁶. W następnych latach dokonano kilku zmian w obrębie posesji. W 1926 roku rozpoczęto budowę murowanego ogrodzenia i szopy na murowanych filarach od strony ul. Szpitalnej (obecnie Peowiaków)⁷. W kolejnych dwóch latach przeprowadzono remont dachu, w ramach którego popękany, drewniany strop zamieniono na żelbetonowy. Wymiana dotyczyła również otworów drzwiowych i okiennych⁸.

Od 1938 roku rozpoczęto formalne starania związane z kapitalnym remontem fasady. Kosztorys ofertowy, sporządzony przez Dyрекcję Okręgu Pocht i Telegrafów w Lublinie, przewidywał realizację następujących robót: zatarcie całej elewacji zaprawą wapienno-cementową z uwzględnieniem gzymsów i krawędzi, pomalowanie fasady, a także obłożenie cokołu klinkierem z fugami z białego cementu⁹.

Po licznych perypetiach związanych z ostatecznym zatwierdzeniem projektu i terminu rozpo-

¹ *Poczta przy ul. Krakowskie Przedmieście 46-50 w Lublinie*. Dokumentacja naukowo-historyczna, oprac. Z. Pastuszek, Lublin 1989, s. 4-5 [mps w archiwum WUOZ, sygn. 1190].

² *Przebudowa gmachu poczty*, „Głos Lubelski” 1923, nr 197, s. 4.

³ Jerzy Siennicki (1886-1956) – architekt, konserwator zabytków okręgu lubelskiego, przewodniczący Koła Architektów przy Stowarzyszeniu Techników Województwa Lubelskiego, autor projektów m.in. kościoła w Puszczy Solskiej, Matczynie i Tomaszowie Lubelskim.

⁴ Bohdan Kelles-Krauze (1885-1945) – architekt i malarz, który na stałe osiadł z rodziną w Lublinie w 1921 roku, podejmując pracę na stanowisku architekta powiatowego w Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych. Aktywny animator życia kulturalnego przedwojennego Lublina, założyciel i prezes Towarzystwa Propagandy Sztuki, autor projektów m.in. łazienek miejskich na Bronowicach i Domu Strażaka w Lublinie.

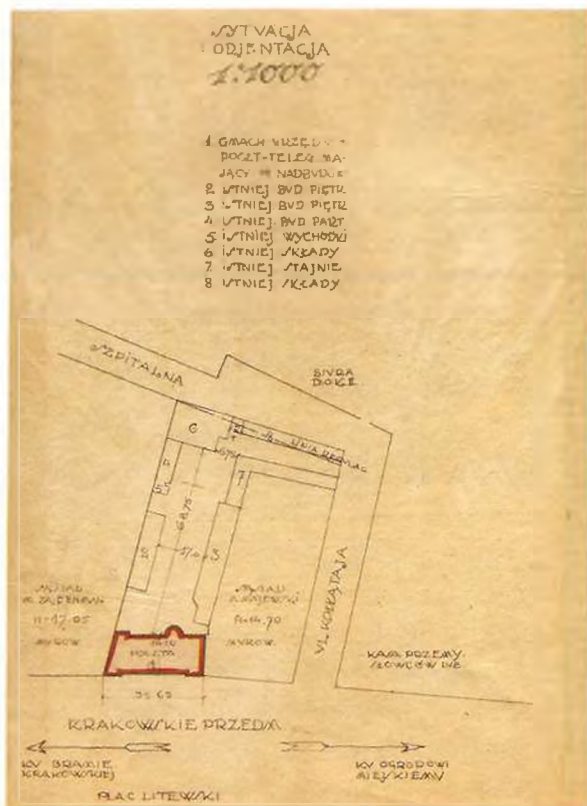
⁵ Zachowany w Archiwum Państwowym w Lublinie projekt składa się z ośmiu arkuszy A-4, zawierających plan sytuacyjny, przekrój budynku uwzględniający klatkę schodową, widok fasady i rzut III piętra, opatrzone pieczęcią Ministerstwa Robót Publicznych z adnotacją: „plan niniejszy na 8 półarkuszach został na posiedzeniu komisji Architektoniczno-Budowlanej przy Okręgowej Dyrekcji Robót Publicznych Województwa Lubelskiego w dniu 21.X.1924 pod L. 196 zatwierdzony” (*Akta nieruchomości położonej w Lublinie przy ulicy Krakowskie Przedmieście 50 (1924-40)*, Archiwum Państwowe w Lublinie, Inspekcja Budowlana, sygn. 2131).

⁶ *Akta nieruchomości*.

⁷ *Akta nieruchomości*.

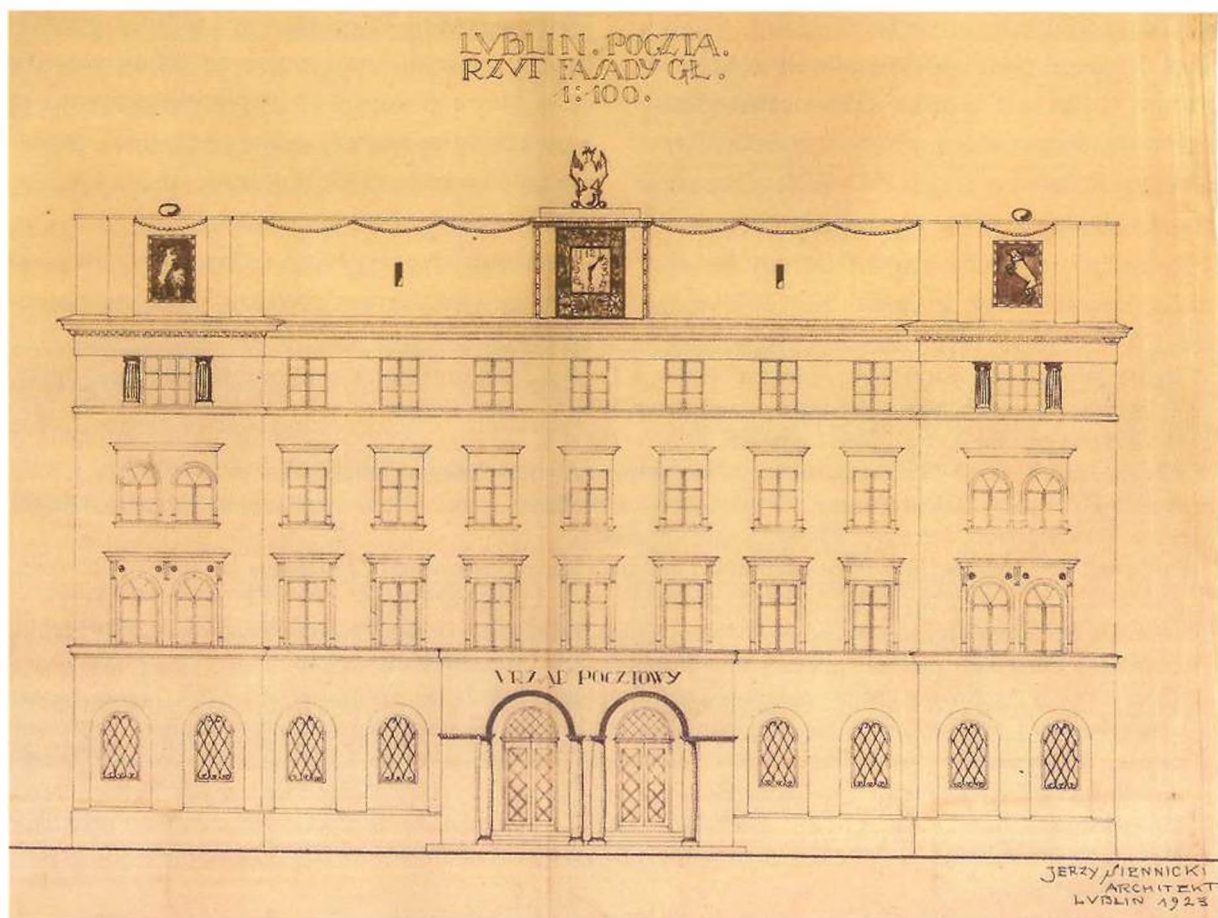
⁸ *Poczta przy ul. Krakowskie Przedmieście 46-50 w Lublinie*, s. 5.

⁹ *Kosztorys ofertowy na wykonanie remontu kapitalnego elewacji frontowej budynku głównego upt. Lublin 1*, [w:] *Akta nieruchomości*. Zob. także: korespondencję pomiędzy Dyrekcją Okręgu Pocht i Telegrafów w Lublinie a Wydziałem Budownictwa Zarządu Miejskiego w cytowanych *Aktach nieruchomości*.

1. Plan sytuacyjny nieruchomości przy ul. Krakowskie Przedmieście 50, Akta nieruchomości położonej w Lublinie przy ulicy Krakowskie Przedmieście 50 (1924-40), Archiwum Państwowe w Lublinie, Inspekcja Budowlana, sygn. 2131

częcia prac, uzgodniono dobudowę do istniejącej kamienicy trzeciego piętra z attyką, która jednocześnie pełniła funkcję ściany poddasza. W ten sposób gmach poczty stał się budynkiem czterokondygnacyjnym, z zachowanym dwutraktowym układem wnętrza. Jest podpiwniczony jedną kondygnacją piwnic, wykonany z cegły ceramicznej pełnej, na zaprawie wapiennej i cementowo-wapiennej, zwieńczony pseudorenesansową attyką, zasłaniającą jednospadowy, kryty blachą dach o konstrukcji krokwiowo-stołcowej z kleszczami i zastrzałami¹⁰. Plan, który w zasadzie nie uległ większym zmianom, ma kształt trapezu, z dwoma płytkimi prostokątnymi ryzalitami na skrajnych ośiach fasady (elewacja północna – dłuższy bok trapezu) i dwoma bocznymi ryzalitami w elewacji tylnej (południowej).

2. Niezrealizowany projekt fasady gmachu poczty, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1918-1939, sygn. 2845

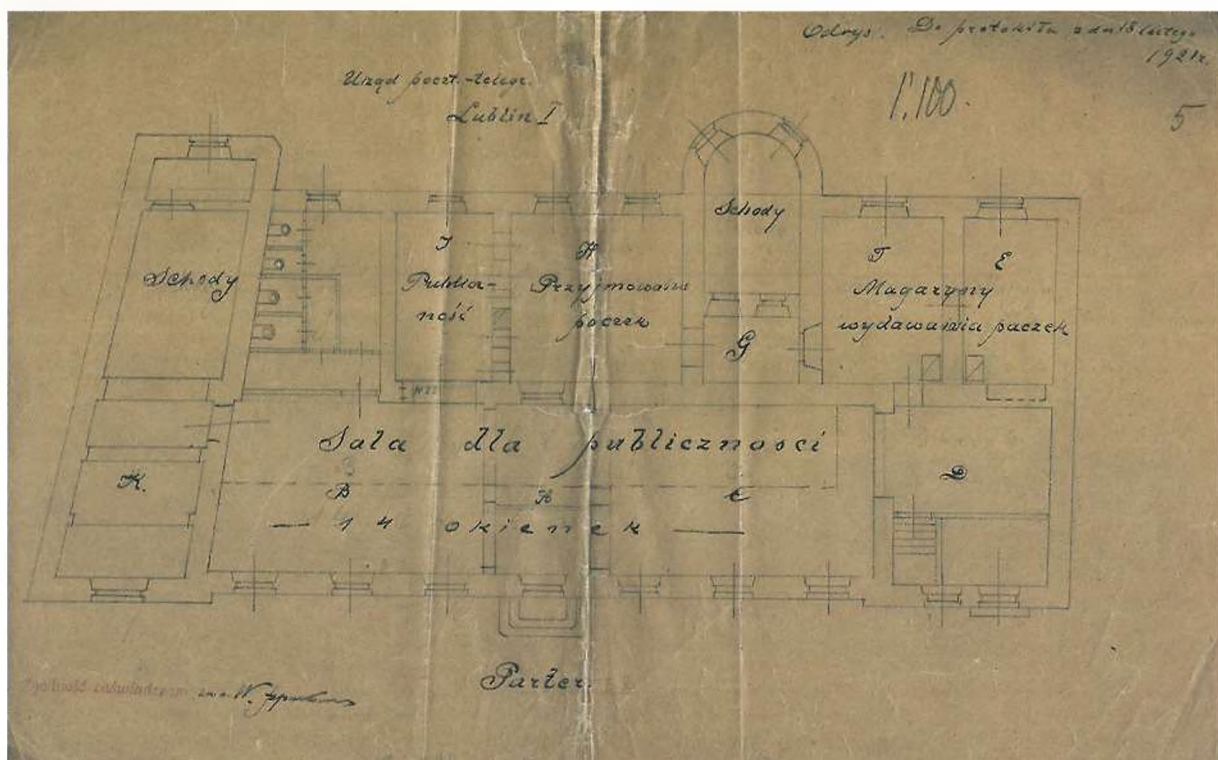
¹⁰ Poczta przy ul. Krakowskie Przedmieście 46-50 w Lublinie, s. 9.

3. Dyrekcja i pracownicy na dziedzińcu, w tle południowa elewacja poczty (zdjęcie z około 1938 roku)

4. Pożegnanie kierownika Jana Karasowskiego przez pracowników 3 grudnia 1932 roku

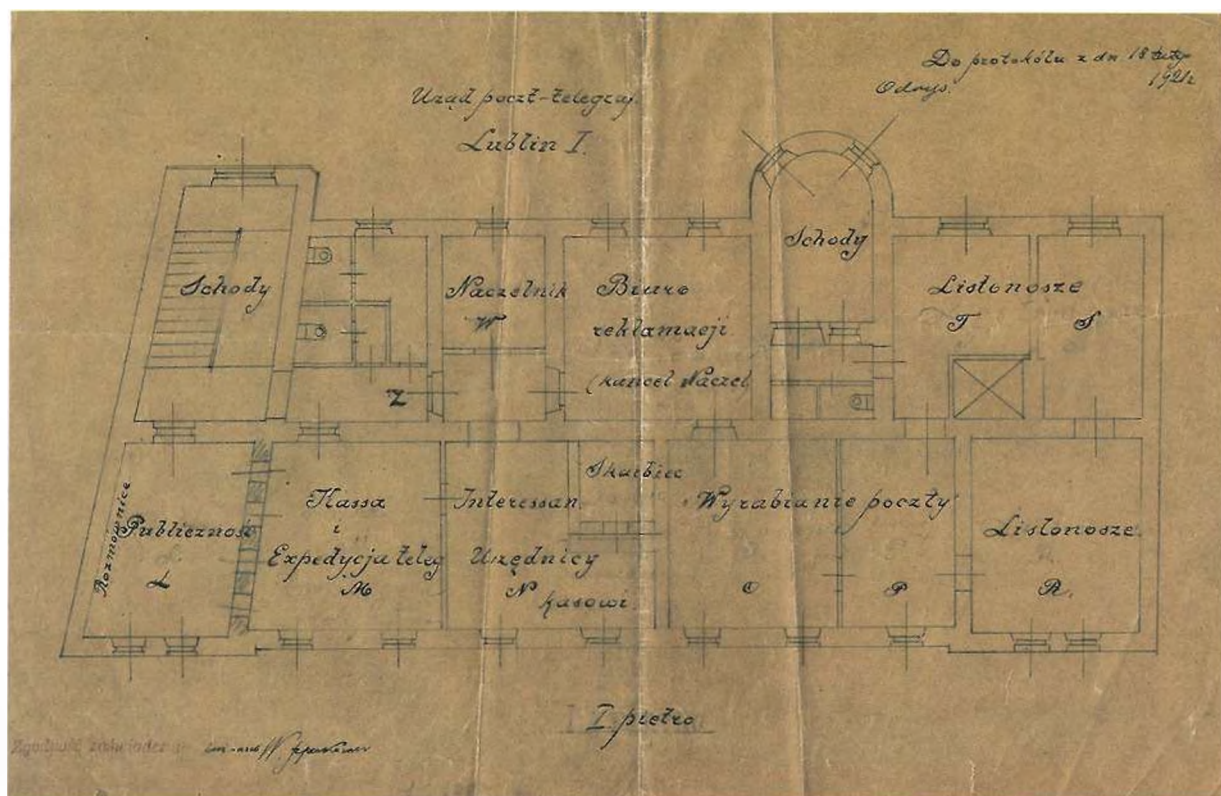
5. Rzut parteru poczty z 1921 roku, Sprawy dotyczące przebudowy gmachu Dyrekcji Poczt i Telegrafów w Lublinie, Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział V Komunikacyjno-Budowlany, sygn. 2954

Fasada jest symetryczna, dziewięcioosiowa. Pierwotny projekt zakładał wejście główne, podobnie jak do czasu przebudowy, na osi elewacji, w formie reprezentacyjnego portalu o dwóch wejściach z prowadzącymi doń schodkami, każde zakończone półkoliście i flankowane parą tokańskich kolumn. Do nich swoją formą miały nawiązywać półkoliste zakończenia okien parteru, jak również podwójne okna drugiej i trzeciej kondygnacji na skrajnych osiach elewacji¹¹. Ostatecznie jednak projekt ten został nieco zmodyfikowany. Porzucono koncepcję wejścia na osi głównej na rzecz dwóch ozdobnych portali o pseudobarokowych formach, usytuowanych w płytkich ryzalitach na skrajnych osiach. Półkoliście zamknięte otwory drzwiowe są flankowane, wysuniętymi przed lico elewacji, podwójnymi parami tokańskich kolumn, na których jest wsparte przerwane belkowanie z kamienną tralkową balustradą pośrodku i również przerwany półkolisty naczółek. Na wysokości belkowania portali przebiega gzyms działowy z prostokątnymi płycinami, rozmieszczonymi na osi okien. Okna zarówno w boniowanej kondygnacji parteru, jak i w pozostałych

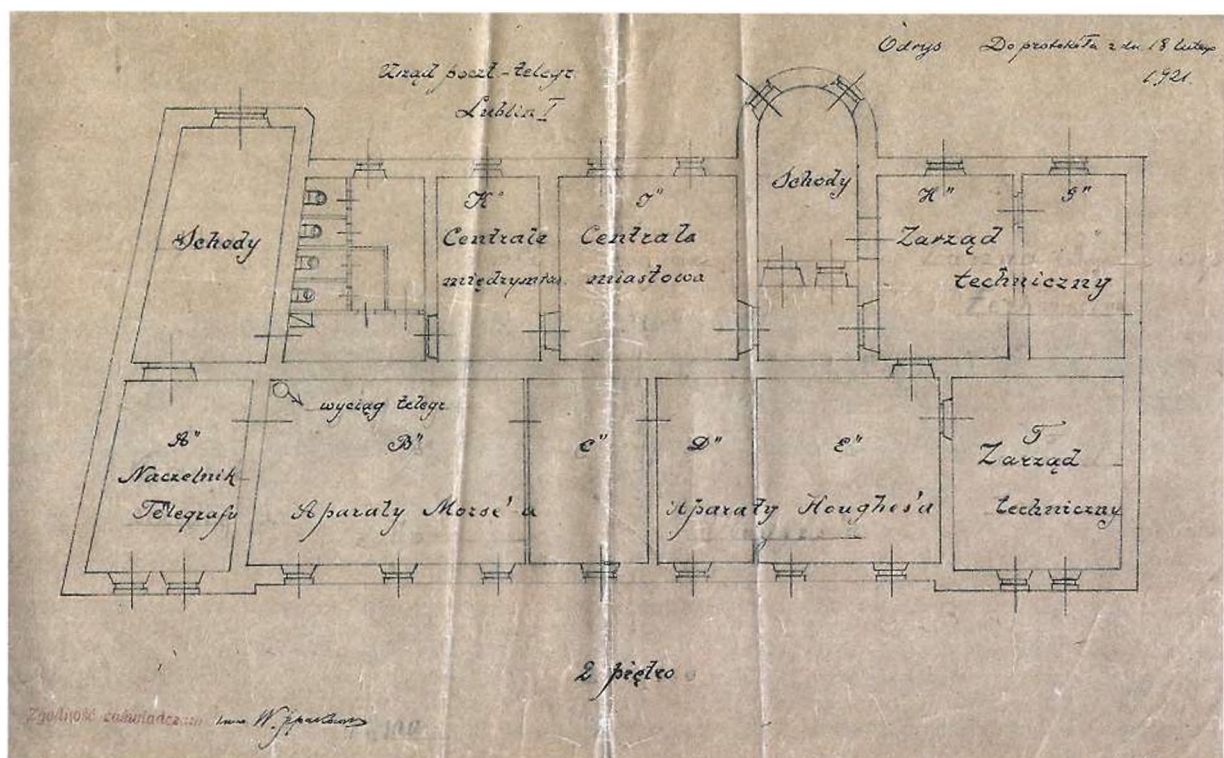
mają formę prostokąta, na pierwszym piętrze z nadokiennikami wspartymi na konsolkach, na drugim bez konsolk. Dolną krawędź okien trzeciego piętra, w ryzalitach flankowanych kanelowanymi pilastrami o jońskich głowicach, wyznacza kolejny gzyms działowy, a nad nimi wieńczący. W wydzielonych pilastrami polach attyki w ryzalitach zostały umieszczone w układzie antytetycznym płaskorzeźbione herby miasta Lublina i województwa lubelskiego, autorstwa Zofii Trzcńskiej-Kamińskiej, natomiast w polu centralnym zegar, a nad nim całość wieńczyła rzeźba orła. Górna część attyki została ozdobiona girlandami.

Tylna elewacja (południowa) jest niesymetryczna, ośmioosiowa, z dwoma ryzalitami: prostokątnym we wschodnim narożniku i półkolistym w jej części zachodniej, nakrytym dachem o formie półstożka. Półkolisty ryzalit jest nieco niższy od ostatniej kondygnacji. W tej samej osi, nad trzecim piętrzem, znajduje się prostokątna przybudówka, nakryta trójspadowym dachem i wieżyczka z dachem dwuspadowym. Ściana jest gładka, z gzymsem działowym wyznaczającym dolną krawędź okien drugiego piętra, który

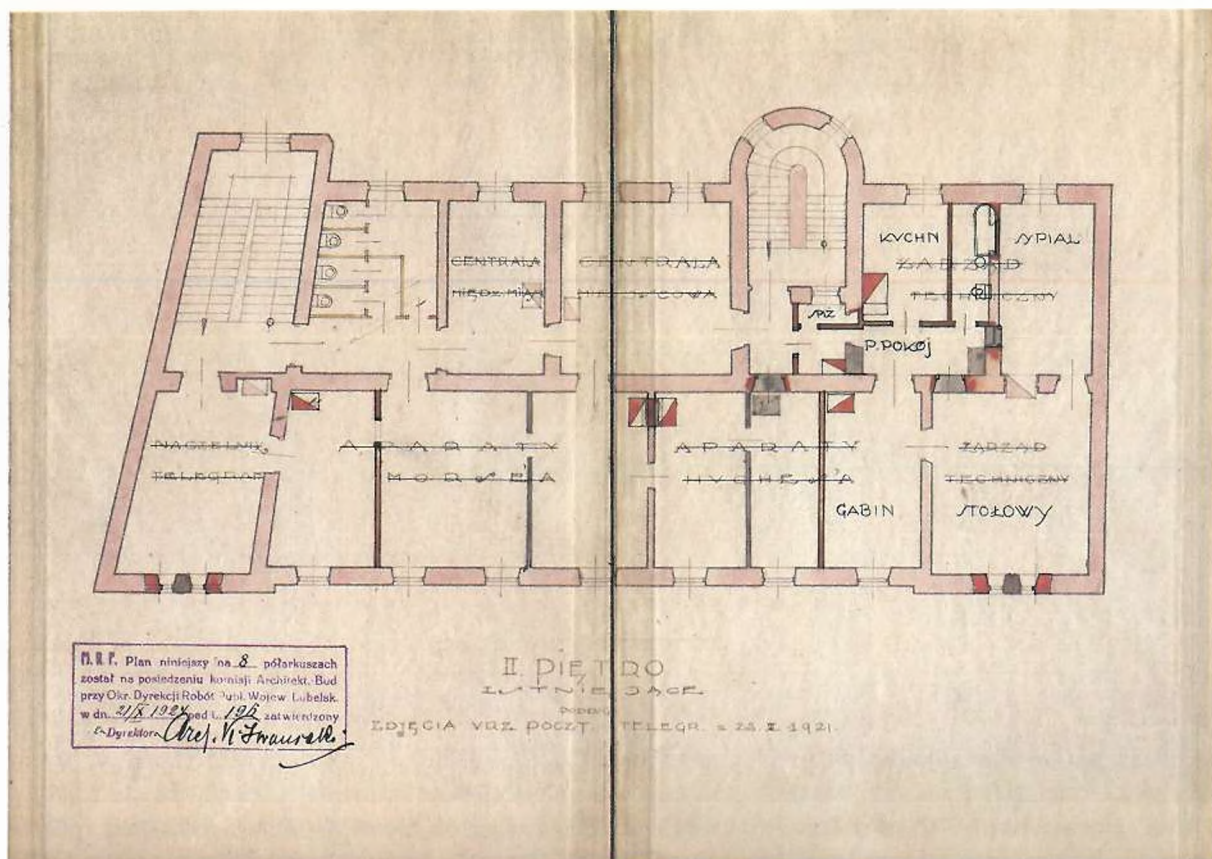
¹¹ Projekt fasady gmachu poczty, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1918-1939, sygn. 2845.

6. Rzut I piętra poczty z 1921 roku, Sprawy dotyczące przebudowy gmachu Dyrekcji Poczt i Telegrafów w Lublinie, Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział V Komunikacyjno-Budowlany, sygn. 2954

7. Rzut II piętra poczty z 1921 roku, Sprawy dotyczące przebudowy gmachu Dyrekcji Poczt i Telegrafów w Lublinie, Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział V Komunikacyjno-Budowlany, sygn. 2954

8. Rzut II piętra, Akta nieruchomości położonej w Lublinie przy ulicy Krakowskie Przedmieście 50 (1924-40), Archiwum Państwowe w Lublinie, Inspekcja Budowlana, sygn. 2131

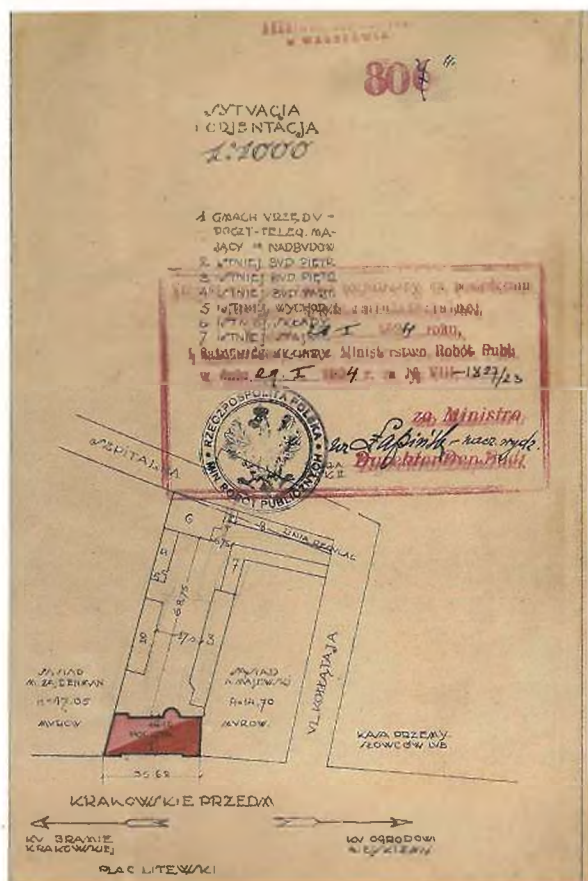
opasując również półkolisty ryzalit. Okna ryzalitu wschodniego zamknięte są łukiem odcinkowym, na parterze prostokątne. W obydwu czterocondygnacyjnych ryzalitach podział jest niezgodny z artykulacją całej elewacji.

Gzymsy: działowy nad drugim piętrzem i wieńczący nad trzecim, opasują również elewację zachodnią (obecnie w dużej części przysłoniętą przez nowoczesny budynek mieszczący restaurację McDonald's). Jej szczyt, z małym wąskim prostokątnym okienkiem pośrodku, opada w kierunku południowym (podwórze) formą wklęsłych łuków odcinkowych. W najwęższym miejscu jest zakończony spływem wolutowym. Wschodnia elewacja, wówczas analogiczna do zachodniej, obecnie jest niewidoczna z powodu dobudowanego do poczty w latach 50. XX wieku gmachu telegrafu, według projektu Jana Ogórkiewicza¹².

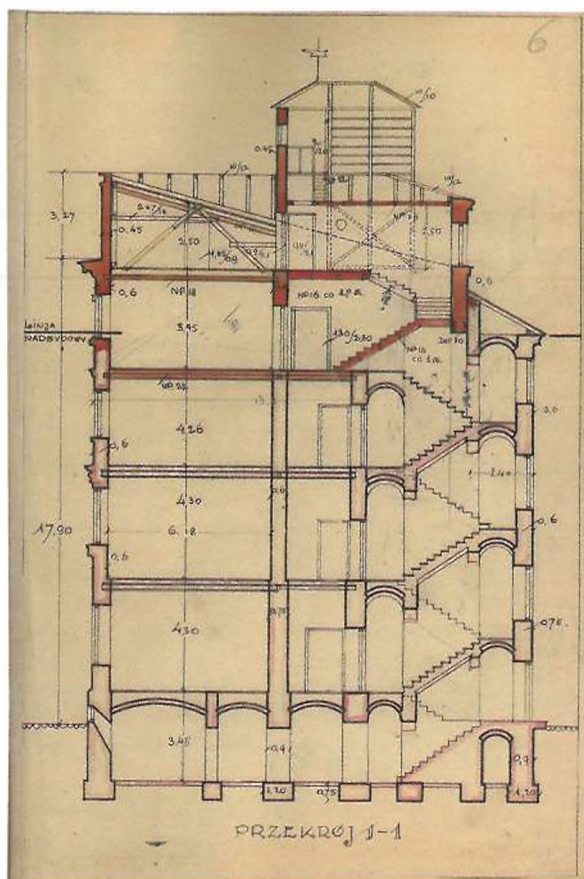
Wnętrze budynku było kilkakrotnie przebudowywane i w zasadzie niewiele w nim pozostało z pierwotnego układu. Jedynie został zachowany podział na dwa trakty, a także usytuowanie klatek schodowych: głównej w narożniku południowo-wschodnim i tylnej od strony zachodniej. Z odrysów planów parteru oraz pierwszego i drugiego piętra z lutego 1921 roku wynika, że na parterze znajdowała się obszerna sala dla interesantów z okienkami pocztowymi, a także dział magazynowania i wydawania paczek. Na pierwszym piętrze była rozmównica, kasa, dział ekspedycji telegraficznej, skarbiec oraz siedziba naczelnika wraz z przylegającą do niej kancelarią i rewir listonoszy. Drugie piętro zajmował dział telegraficzny z aparatami Morse'a i Houghes'a, pomieszczeniami zarządu technicznego i naczelnika telegrafu oraz miejską i międzymiastową centralą telefoniczną¹³.

¹² A. Janeczek, *Architektura użyteczności publicznej 1918-1939 w Lublinie*, s. 103 [praca magisterska napisana w KUL pod kierunkiem dr. hab. Lechosława Lameńskiego, prof. KUL, w ramach seminarium z historii sztuki nowoczesnej; mps w księgozbiorze Katedry Historii Sztuki Nowoczesnej KUL].

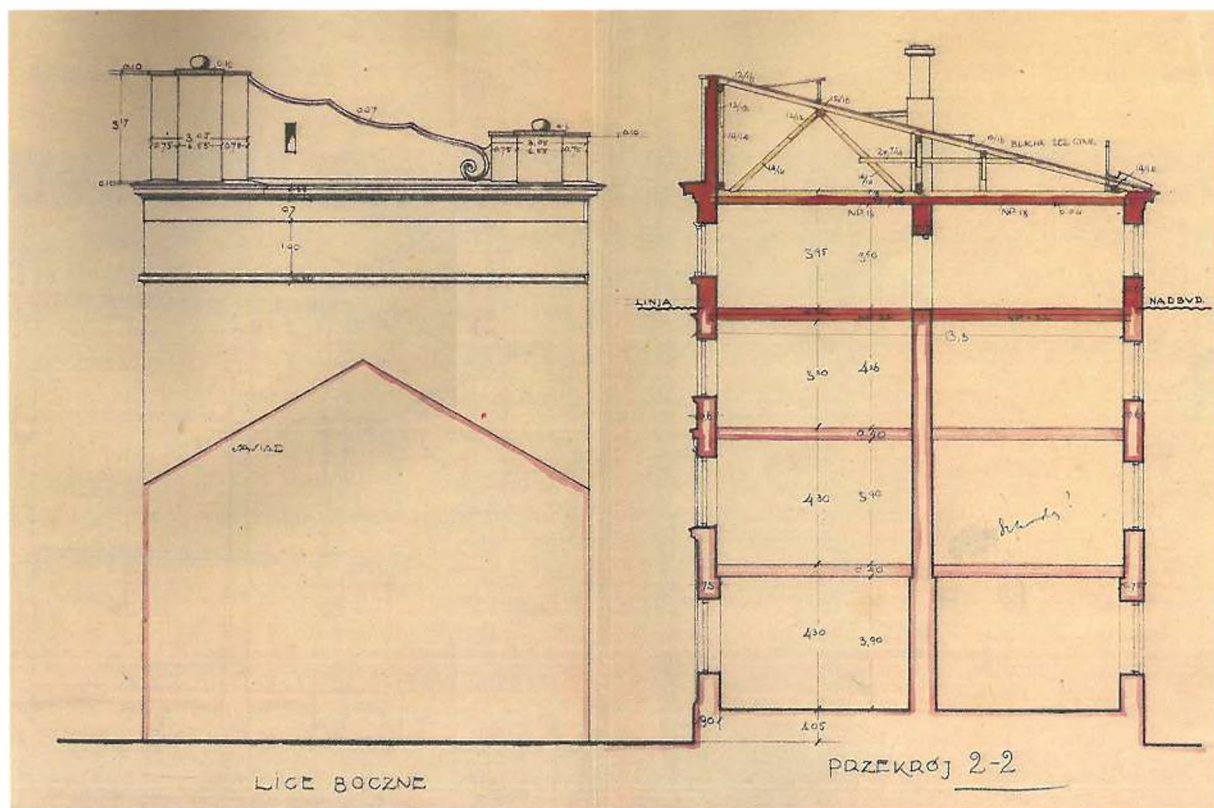
¹³ Wszystkie trzy rzuty, wykonane na odrębnych arkuszach, zostały błędnie przyporządkowane do jednostki archiwalnej dotyczącej przebudowy gmachu Dyrekcji Poczty i Telegrafów w Lublinie, znajdującego się przy ul. Chopina. Zob. *Sprawy dotyczące przebudowy gmachu Dyrekcji Poczty i Telegrafów w Lublinie*, Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział V Komunikacyjno-Budowlany, sygn. 2954.

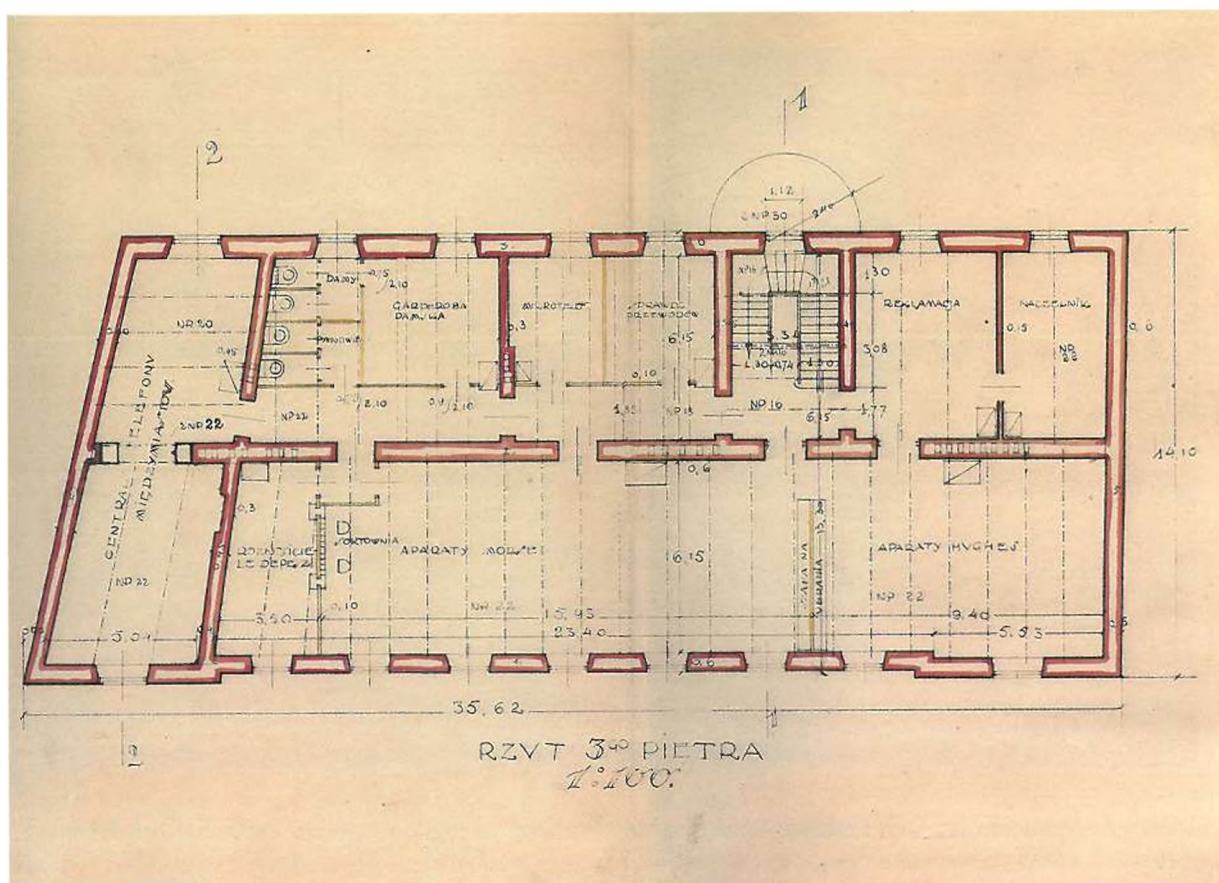
11. Plan sytuacyjny nieruchomości przy ul. Krakowskie Przedmieście 50, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1918-1939, sygn. 2845

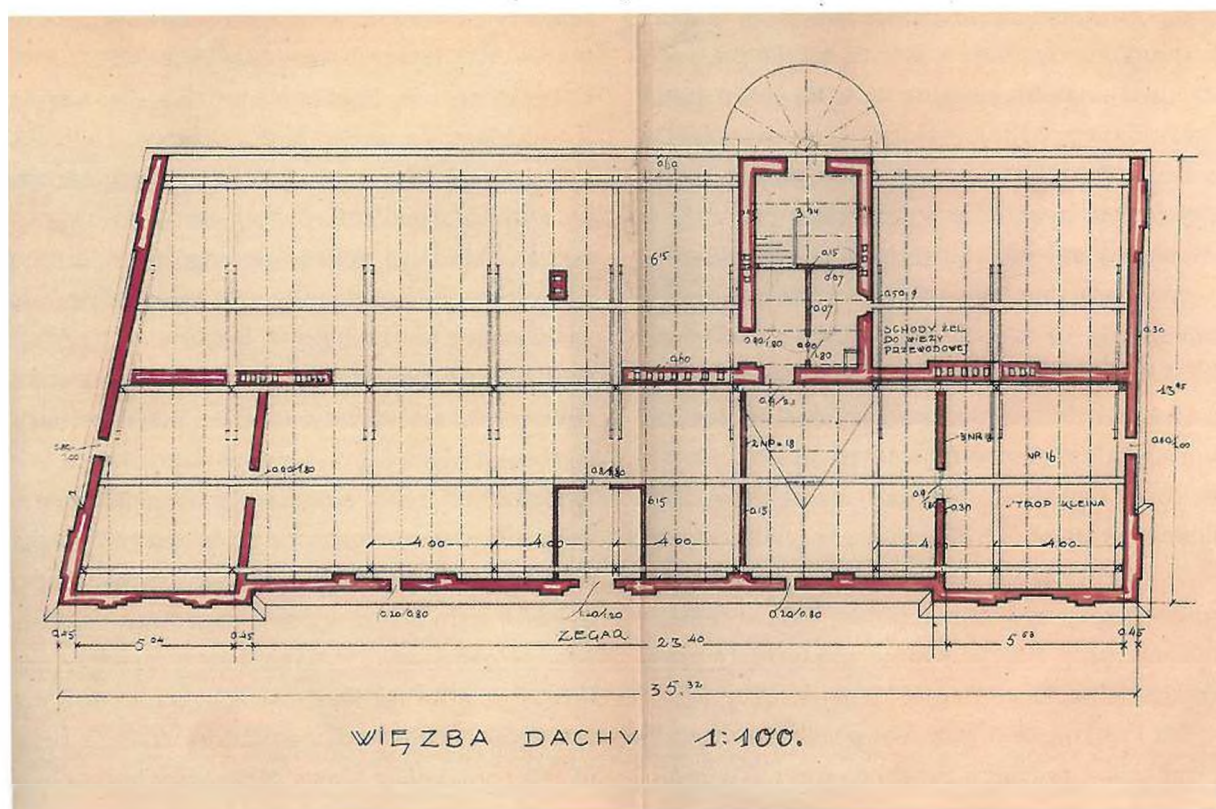
13. Przekrój budynku z klatką schodową, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1918-1939, sygn. 2845

12. Widok bocznej elewacji i przekrój, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1918-1939, sygn. 2845

14. Rzut III piętra w skali 1:100, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1918-1939, sygn. 2845

15. Rzut więźby dachowej w skali 1:100, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół akt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1918-1939, sygn. 2845

16. Widok na południową pierzeję Krakowskiego Przedmieścia z Kasą Przemysłowców, w dali gmach Poczty Głównej (pocztówka z około 1941 roku)

Zewnętrzna szata głównego gmachu poczty po przebudowie uzyskała oczekiwany od dawna przez większość lublinian i władze miejskie, a zwłaszcza pocztowe, reprezentacyjny wygląd i dużą powierzchnię użytkową. Podwyższony o trzecią kondygnację i okazałą attykę budynek stanowił wyraźną dominantę w tej części południowej pierzei Krakowskiego Przedmieścia. Do czasu rozbudowy poczta nie wykraczała swoją wysokością poza linię wyznaczoną przez dwie sąsiednie kamienice, które do chwili zbombardowania miasta przez Niemców 9 września 1939 roku znajdowały się w jej bezpośrednim sąsiedztwie od strony ul. Kościuszki. Stylistycznie, można ją umieścić w nurcie architektury historyzującej, mocno zakorzenionej w tradycji opartej na bazie form renesansowych i barokowych. W tym okresie, w latach 20. XX wieku, w lubelskich realizacjach wyraźnie dominują style historyczne przetworzone na swojską, polską nutę, ustępując architekturze zdecydowanie modernistycznej, funkcjonalnej, dopiero pod koniec lat 20.

Na krótko przed pożarem poczty i związana z nim pilną potrzebą przebudowy, w kwietniu

1923 roku, w ówczesnym Uniwersytecie Lubelskim (dzisiejszy Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) otwarto wystawę architektury, na której w dziale bieżącym zaprezentowano projekty, w większości już zrealizowane, architektów działających wówczas w Lublinie i na Lubelszczyźnie. Pokazano prace m.in. Karola Iwanickiego, Ignacego Kędzierskiego, Henryka Paprockiego, Jana Koszczyc-Witkiewicza, a także, już wkrótce współautorów projektu przebudowy poczty, Bohdana Kelles-Krauzego oraz Jerzego Siennickiego. Znamionną, ale bynajmniej nie zaskakującą rzeczą było wyraźnie dostrzegalne formalne pokrewieństwo pomiędzy zaprezentowanymi na wystawie budowlami z repertuaru wcale okazałych zabytków miasta, pochodzących z minionych epok, a realizacjami współczesnymi, „albowiem czerpanie z rodzimej tradycji budowania było wtedy świętym obowiązkiem polskich architektów, w pełni aprobowanym przez władze państwowe”¹⁴. Wśród nich znalazły się: łaźnia miejska na Bronowicach, o narodowym wyrazie, i willa Alojzego Kuczyńskiego przy ul. Ogrodowej, z klasycyzującym portykiem

¹⁴ I.J. Kamiński, *Życie artystyczne w Lublinie 1901-1926*, Lublin 2000, s. 265.

17. Gmach Poczty Głównej w czasie okupacji niemieckiej. Usunięto wówczas orła z attyki i umieszczono charakterystyczne znaki „V”, symbolizujące zwycięstwo Rzeszy Niemieckiej (pocztówka z około 1941 roku)

(B. Kelles-Krauze), kościół w Puszczy Solskiej, o neobarokowej formie, i „ludowo-polski” dwór w Ewusinie (J. Siennicki) czy wreszcie mauzoleum Adama Żeromskiego, utrzymane w charakterze innych realizacji nałęczowskich tego architekta (J. Koszczyc-Witkiewicz).

Na tym tle szata architektoniczna gmachu Poczty Głównej przy Krakowskim Przedmieściu, a szczególnie jego fasady, stanowi kontynuację świadomego czerpania z form tradycyjnych, prezentuje scalenie różnych wątków w jedną zharmonizowaną i wyważoną całość. Mamy tu do czynienia z połączeniem elementów rodem z XV-wiecznej Florencji (boniowanie w kondygnacji parteru, gzymsy działowe wyodrębniające poszczególne kondygnacje) i polskiego renesansu (attyka, która tutaj stanowi doskonale tło dla płaskorzeźbionych motywów herbowych oraz zegara, prosto zakończone okna na wszystkich kondygnacjach), a także z transpozycją form barokowych

(nadające charakter całości portale o zdwojonych podporach i przerwanych naczółkach). Budynek poczty powstał w okresie, kiedy w realizowanych w mieście budowlach użyteczności publicznej chętnie sięgano do elementów kojarzonych z wzorami minionych wieków¹⁵. Jednocześnie pewna surowość i swoboda w kojarzeniu tradycyjnych komponentów nadaje całości delikatny rys funkcjonalny i prawie nowoczesny.

Nowa okazała siedziba poczty znalazła uznanie nie tylko w oczach opinii publicznej¹⁶, ale także doczekała się pochlebnych komentarzy ze strony ówczesnych historyków i teoretyków sztuki. Marian Morelowski w katalogu indywidualnej, pośmiertnej wystawy z 1948 roku twórczości malarskiej i architektonicznej Bohdana Kelles-Krauzego, jednego z autorów projektu przebudowy, pisał, iż „monumentalny gmach lubelskiej poczty” stanowi „nowocześnie pojętą, pełną powagi i umiaru samodzielną transformację

¹⁵ A. Janeczek, dz. cyt., s. 45.

¹⁶ „Jest to pierwszy w Lublinie imponujący rozmiarami i wysokością pięciopiętrowy gmach, który po oszkleniu i otynkowaniu będzie mógł poszczycić się mianem pierwszego w Lublinie »drapacza chmur«. Jeśli budowa całkowita rychło będzie ukończona, jeśli w gmachu zapanują czystość i porządek – to Lublin może być dumny ze swego gmachu poczty, której fronton zwłaszcza przedstawia się b[ardzo] okazale” (*Gmach poczty*, „Głos Lubelski” 1923, nr 331, s. 2).

Lublin: Gmach Poczty.

19. Gmach poczty, fot. L. Hartwig (pocztówka z około 1930 roku)

tradycji polskiego renesansu i typowo polskich attykowych budowli”¹⁷, a także, że jest „skromny, a tak dostojny w prostocie”¹⁸. Podkreślał również umiejętne zastosowanie tradycyjnych elementów sztuki polskiego renesansu, a jednocześnie stworzenie prostej swobodnej kompozycji fasady¹⁹.

Ostateczny kształt zewnętrzny, który nadali poczcie w latach 1923-1924 Kelles-Krauze i Siennicki, w zasadzie do dziś nie uległ większym zmianom, a mimo upływu lat budynek ten jest nadal jednym z bardziej reprezentacyjnych gmachów

użyteczności publicznej miasta, usytuowanym w sercu Śródmieścia. Kilkakrotnie był poddawany poważniejszym remontom i renowacjom, ale jako obiekt zabytkowy, wpisany do rejestru, zawsze z uwzględnieniem pierwotnych walorów architektonicznych wystroju frontowej elewacji²⁰. Gmach lubelskiej poczty na trwałe wpisał się w krajobraz Lublina, stając się obok Hotelu Europa i gmachu dawnej Kasy Przemysłowców jednym z charakterystycznych elementów architektonicznych centrum miasta Lublina.

¹⁷ M. Morelowski, *Twórczość malarska i architektoniczna Bohdana Kelles Krauze 1885-1945* [katalog wystawy], Lublin 1948, s. 8.

¹⁸ Tamże, s. 1

¹⁹ „Kelles-Krauze [...] wyraził w fasadzie Poczty lubelskiej rys niespostrzegany ogółem, wyodrębniając nasz renesans, a doceniany lepiej przez obcych znawców Sztuki Polskiej. Mianowicie unikanie członkowania we wszystkich kondygnacjach fasady aż po gzyms górny; operowanie najdalej idącą monumentalną prostotą, aby wypowiedzieć zmysł bogactwa dopiero w samej attyce z tym większym przez kontrast efektem. Ukazał przez to zarazem, jak mylnie, wszelkie nawiązania do tradycji uważa się za zbytni historycyzm, za wskrzeszanie tego, co jakoby bezapelacyjnie umarło. Ta zasada jest bowiem koncepcją zasadniczą niezależną od stylu i czasu. Jak każda taka ma prawo do odrodzenia się. Jak się z dzisiejszego kultu do prostoty okazuje, wcale z nowymi tendencjami architektury naszych czasów nie jest ona sprzeczną. Przeciwnie, płodną jako odmiana w ich interpretacji, a nie tak niewolniczą jak dosłowne przeszczepianie zagranicznych wzorów” (M. Morelowski, dz. cyt., przyp. 1, s. 18-19).

²⁰ *Projekt wymiany stolarki w budynku Poczty Głównej w Lublinie*, oprac. J. Jamiołkowska, K. Jakubik, Lublin 1994.; *Projekt architektoniczno-budowlany adaptacji strychu Poczty Głównej w Lublinie ul. Krakowskie Przedmieście 50*, projekt. A. Pytki, B. Makaruk, Lublin 1997; *Projekt architektoniczno-budowlany: Remont elewacji budynku Poczty Głównej przy Krakowskim Przedmieściu 50 w Lublinie*, projekt. E. Pytlarz, oprac. G. Kwiek, Lublin 2001 (wszystkie projekty w zasobach archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie).

* Plany i projekty pochodzą ze zbiorów Archiwum Państwowego w Lublinie i Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zdjęcia i pocztówki – ze zbiorów Zbigniewa Nestorowicza.

20. Początek wyścigu kolarskiego, Krakowskie Przedmieście, przed budynkiem poczty (pocztówka z lat 20. XX wieku)

21. Pracownik poczty na dziedzińcu wewnętrznym (zdjęcie z około 1938 roku)